

Ємельова А. П.¹¹

**Організація та зміст трудового навчання в народних школах Катеринославської губернії
(кінець XIX – початок XX століття)**

У статті автор на основі аналізу архівних джерел, краєзнавчої літератури розглядає організацію та зміст трудового навчання в різних типах народних шкіл Катеринославської губернії.

Ключові слова: *трудове навчання, ремесла, ручна праця, рукоділля, садівництво.*

Розвиток народної школи в Катеринославській губернії є невід’ємним складником загальних освітніх процесів, що відбувалися в Україні в кінці XIX – на початку XX століття. Катеринославська губернія нараховувала вісім повітів: Бахмутський, Катеринославський, Маріупольський, Олександрівський, Слов’яносербський, Верхньодніпровський, Новомосковський, Павлоградський [3,

---

¹¹ Ємельова Анна Петрівна аспірант кафедри педагогіки Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”

3], за своїми територіальними розмірами поступалася лише Київській та Харківській губерніям і знаходилася у вигідному географічному положенні. Величезна кількість родовищ вугілля та інших видів палива, сировини для промисловості обумовили швидкі темпи промислового та економічного росту цього регіону. Розвиток промисловості у губернії потребував певної кількості освічених людей, що зумовило піднесення освітньої справи.

Головними завданнями в галузі шкільництва постали: збільшення кількості освічених людей, яких потребувало виробництво, а отже, – розвиток закладів початкової ланки освіти, орієнтованої на широкі верстви малозабезпеченого населення; приділення уваги жіночій освіті; створення ремісничих відділів та класів ручної праці, що готували учнів до майбутньої професійної діяльності.

Поява промислового капіталізму, зокрема, відкриття покладів залізних та марганцевих руд, близькість кам'яновугільного Донбасу, зручність транспортних зв'язків сприяли перетворенню Катеринослава на один з найвизначніших регіонів залізорудної промисловості країни в останній чверті XIX – початку XX ст. Бурхливий розвиток гірничо-металургійної промисловості, економічне піднесення регіону сприяло збільшенню кількості населення і зумовило потребу в розповсюдженні закладів освіти з-поміж широких верств міського та сільського населення.

В умовах економічного, політичного та соціального розвитку Катеринославської губернії, як окремого суспільно-економічного регіону розвивалося й трудове навчання. У навчально-виховний процес народних шкіл (земських, міністерських, церковнопарафіяльних) трудове навчання впроваджувалося через відкриття при них ремісничих відділень та класів, уведення необов'язкових уроків з ручної праці, рукоділля, окремих сільськогосподарських дисциплін (садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва тощо).

Ремісничі класи та відділення почали відкриватися при народних школах Катеринославської губернії з кінця 70-х рр. XIX ст. Ці навчальні заклади, окрім викладання загальноосвітніх предметів, ставили за мету навчання учнів різним видам ремесел і формування у них елементарних професійних умінь та навичок, виховання моральних якостей – працелюбності, відповідальності, старанності.

Перше ремісниче відділення Катеринославської губернії відкрите у Верхньодніпровському повіті у вересні 1877 р. при однокласному сільському училищі в с. Саксагані. У ньому викладали ковальське та столярне ремесло. Термін навчання складав п'ять років. Учні виготовляли вироби для потреб сільського господарства [8, 347-348].

Щодо ремісничих відділень, які функціонували у повітових містах, першим відкрилося Катеринославське при міському училищі. Воно було відкрите 20 липня 1879 р. за сприяння директора народних училищ А. Малевінського. У Катеринославському ремісничому відділенні з шестирічним терміном навчання було три класи, які вивчали столярне, токарне та чоботарне ремесло.

Пізніше в 1893 році Катеринославське ремісниче відділення, за відсутності належного приміщення, було реорганізовано в клас ручної праці. У клас ручної праці приймалися учні лише з Катеринославського міського училища у віці 12-14 років, а починаючи з 1902 року від 10 до 13 років. Курс навчання – чотирирічний. Заняття проводилися цілий рік, за винятком Різдва, Великодніх свят та літніх канікул, щоденно по дві години (з 14.00 до 16.00). Вироби, які виготовляли учні упродовж навчального року: рубанки, фуганки, пилки, киянки та ін. (по дереву), зубила, молотки, паяльники та ін. (по металу), не продавали, а по закінченню навчання віддавали учням [4, 32-33].

Заняття з ремесла проводилися паралельно з загальноосвітніми предметами. Учні навчалися у три зміни, кожна група працювала в майстерні по дві години два рази на тиждень. Ручну працю викладали за програмою, розробленою для міських училищ керівником курсів ручної праці Ю. Цирулем. Школярі навчалися за предметною системою та виготовляли різноманітні вироби зі слюсарно-ковальського ремесла (лінійки, відкрутки, циркулі, кронциркулі, прості та складні гайкові ключі, різноманітні ножі, молотки, різні машини для подрібнення цукру, ліжка тощо) зі столярно-токарного ремесла (столи та табурети, віяльні станки, кухонні столи та шафи, розкладні столи, комоди, гардероби) та різноманітні матеріали до виробів, які виготовляють у слюсарній майстерні.

Окрім ремісничих відділень, у системі шкільництва створювалися й ремісничі класи. Зазвичай ремісничі класи функціонували паралельно з класами ручної праці, а їх відкриття зумовлювалося потребами різноманітних співтовариств, земств, зацікавлених у розвитку кустарної та ремісничої промисловості.

На початку XX ст. у губернії функціонувало лише три класи ручної праці при 1-му Августинівському та Федорівському (ручна праця зі столярного та токарного ремесла, а в Сурсько-Михайлівському училищі (зі столярного ремесла).

Ручною працею займалися учні старших відділень по 6-9 годин на тиждень упродовж навчального року. Викладання столярного та токарного ремесла велося за програмами, розробленими для класів

ручної праці сільських училищ. За відведений час учні мали змогу ознайомитися з першочерговими прийомами столярної та токарної майстерності та виготовити предмети домашнього вжитку: качалки, лавки, столи, станки для пилок, граблі, лопати, ящики, борони тощо. У звіті зазначається, що учні із задоволенням відвідували класи ручної праці й залишалися працювати після занять із загальноосвітніх предметів. Отримавши підготовку в ремісничому класі, більшість учнів продовжували навчання в навчально-ремісничих майстернях, інші ж працювали у міських приватних майстернях, підрядчиків тощо [6].

Уводилося трудове навчання й у єврейські школи. Викладання столярно-токарного ремесла введено у Бахмутській талмуд-торі; ручної праці (оброблення деревини) у приватному училищі Вульфівич у м. Катеринославі; при двох жіночих училищах функціонували класи з викладання крою та шиття білизни і суконь, у п'яти жіночих училищах дівчата навчались рукоділля [5, 39].

Окрім обов'язкових предметів у багатьох приватних школах викладалася й ручна праця (столярна або слюсарна для хлопців, шиття, гаптунок – для дівчат). Так, у Болтіївському двокласному училищі Верхньодніпровського повіту, заснованому вдовою купця В. Мельник у 1910 році, належна увага приділялася розвитку в учнів художньо-естетичного смаку. Задля цього у школі впроваджувалися заняття з малювання та ручної художньої праці. Практичні заняття з малювання чергувалися з лекціями-бесідами, на яких обговорювалися репродукції художніх творів видатних митців. Під час занять з художньої ручної праці майстер навчав хлопчиків різних типів різьблення деревини (домовому, орнаментальному та скульптурному), а також технології виготовлення нескладних столярних виробів (стілців, лав, дерев'яних іграшок) [2].

Метою цих занять, перш за все, була не професійна зорієнтованість учнів у столярній справі, а прищеплення любові до праці, розвиток самооцінки у школярів, самостійності, формування віри у власні сили. У подібних приватних закладах основна увага приділялася не лише навчанню письма, арифметики та читання, а й розвитку творчості в учнів.

Окрім зазначених класів ручної праці, в губернії створювалися рукодільні класи для дівчат. Так, у кінці XIX століття засновано жіночі рукодільні класи при міністерських училищах у с. Темрюк та с. Мангуш, Маріупольського повіту, у м. Петриківка, Новомосковського повіту, у с. Саксагань, Верхньодніпровського повіту.

Навчання рукоділлю проходило за програмою затвердженою попечителем Одеського навчального округу. Заняття в рукодільних класах тривали 6 годин на тиждень, загальна кількість 180 годин на рік. Представниць жіночої статті навчали домашнім рукодільним роботам: в'язанню, шиттю, вишиванню, крою тощо. Учениці виготовляли різноманітні вироби: шили наволочки, передники, фартухи, спідниці, чоловічі, жіночі та дитячі сорочки, дитячі чепчики та сукні, вишивали рушники, серветки, сорочки, в'язали панчохи та кофти [7;8].

Набуті вміння та навички дівчата застосовували в домашньому господарюванні, а також мали змогу отримувати додаткову платню, виконуючи замовлення від сторонніх осіб.

У кінці XIX ст. окрім ремесла, ручної праці, рукоділля до програм двокласних та однокласних училищ уведено викладання практичних занять з сільського господарства: огородництва, садівництва, виноградарства, шовківництва, бджільництва.

Слід зазначити, що практичні заняття з садівництва в народних школах Катеринославської губернії не мали визначених програм та проводилися з урахуванням розміру пришкольної ділянки, якості ґрунту, досвіду та особистісного ставлення до справи вчителів, а також матеріальних засобів, якими володіла школа для влаштування міцної огорожі, найму працівників, придбання насіння, саджанців, інструментів тощо.

За характером проведення занять усі шкільні сади умовно поділялися на групи: 1) зразкові сади в яких вирощували плодові дерева, ягідні кущі, декоративні дерева, виноградники, розплідники з достатньою кількістю (не менше 1 тис.) сіянців та саджанців різного віку, город та квітник; 2) сади, в яких улаштовані лише листяні розплідники та городи; 3) сади, які нараховували кілька плодкових або лісових дерев та город; 4) сади в яких вирощували лише деревовидні рослини; 5) сади в яких вирощували та розмножували лише овочі.

До першої групи можна було віднести лише кілька шкіл, які змогли влаштувати на пришкольній ділянці зразкові сади, в яких вирощували більше тисячі плодкових або лісових дерев. Відповідно практичні заняття містили різноманітні завдання з садових робіт [1, 112-113].

Отже, можна зробити висновок, що в народних школах Катеринославської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. окрім обов'язкових предметів викладалася і додаткові предмети трудового спрямування, що сприяли творчому розвитку школярів та готували до майбутньої трудової діяльності.

Література

1. Годичный отчет общего комитета по устройству школьных садов, составленный разъездным учителем садоводства П. А. Лисицыным. – Екатеринослав: Типография губернского правления, 1897 – 48 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області (ДАО), ф.14, оп.22, спр.19, арк. 7 – 49.
3. Маркова Л. Історія географії: адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку ХХ століття: Бібліографічне видання / Упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2011 – 68 с.
4. Отчет Екатеринославской земской управы за 1900 год. – Екатеринослав, 1901. – 175 с.
5. Отчет Екатеринославской земской управы за 1905 год // Народное образование. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1906. – С. 23 – 53.
6. Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1914 г. // Народное образование. – Екатеринослав, 1915. – С. 37 – 40.
7. Отчет Екатеринославской земской управы за 1908 год. // Народное образование. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1909. – С. 37 – 78.
8. Памятная книжка и Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1899 год [Текст] / Сост. Н. С. Быстрицкий, секретарь Екатеринослав. губернского стат. комитета, 1889. – 600 с.
9. Школьные хозяйства в Екатеринославской губернии за 1898 – 1899 уч. год [Отчет общего комитета по устройству школьных садов обществ садоводства и облесения степей] / П. А. Лисицын. – Екатеринослав: Типо-литография Губернского Правления, 1900. – с.

Emeleva A. P.

Organization and content labor education in national primary schools of Katerynoslavskyj region (an end XIX-th – beginning of the XX-th century).

Kyryvi Rih National University, Kryvyi Rih, Ukraine

Emeleva A. P. Organization and content of labor education in national primary schools of Ekaterinoslav province (end XIX-th – beginning of the XX-th century). Based on the analysis of archival sources and local literature author consider the organization of teaching optional subjects of labor training in different types of public schools Ekaterinoslav province. In class needlework, crafts, gardening, etc., considerable attention was paid to developing students' artistic and aesthetic taste, independence, and instilling the love of labor.

Keywords: labor education, manual labor, crafts, needlework, horticulture.